
KÖNYVSZEMLE

Book review

NINCS ELAVULTABB, MINT A TEGNAPI AVANTGARDE

Ivan Svitak: Glavom kroz zid, Mladost, Belgrád

1968. Az emberiség újkori történelmének egyetlen évbe sűrített, igazán sajátos korszaka. Egyetlen év, de sokkal több eseményt hozott, mint máskor a nyugodt évtizedek. Mintha valami lett volna a levegőben. Keleten és Nyugaton egyaránt átcsapott egy mindent — minden addig szentnek hitt elvet, értéket, szempontot — megkérdőjelező hullám. Mintha évtizedekig mozdulatlan társadalmak mozdultak volna meg. És a hullám nem ismert tömbhatárt, még az el nem kötelezett Jugoszláviát sem kímélte. Nem is az volt a lényeg, hogy hihetetlenül felélénkült a szellemi élet, mert példátlan gyorsasággal tűntek fel és le a merészebbnél merészebb és újabbnál újabb eszmék.

Sokkal lényegesebb volt az emberiség történelmének két sajátos újdonsága. Először jelentkezett a világban annak társadalmi hatása, hogy ma egy-egy nagyvárosban több az egyetemista, mint Marx korában a munkás. Bármennyire elfogadhatatlan a szélsőbaloldal tétele, hogy az egyetemisták — vagy általában az értelmiség — valamilyen új osztályként átveszik a forradalom előbbrevitelének szerepét a munkásosztálytól, tény marad, hogy az egyetemisták társadalmi helye-

tüknél fogva — az élet igazi gondjaitól mentesítve foglalkozhatnak eszmékkel, tehát megszállottabban, szó szerint, komolyabban vehetik ezeket az eszméket, s ezek képesítik őket bizonyos megmozdulásokra. Másrészt, az egész Európán átcsapó hullám megkérdőjelezte mind a két szilárdnak hitt, teljesen kialakult rendszert.

Keleten azt tudatosította, hogy igenis probléma a szocialista országok lemaradása a kapitalista országok mögött, sőt a két világháború között Európával lépést tartó országok elvesztik a felsorakozásnak még a lehetőségét is, csak azért, mert szocialista országgá váltak. Ennek volt a csúcsa a „prágai tavasz”, azzal az igénnyel, hogy olyan szocializmust teremtsenek, amely lehetővé teszi a fejlődés meggyorsítását és a lemaradás behozását. Nyugaton pedig azt tudatosította, hogy a társadalmi elégedetlenséget olyan ügyesen kanalizáló, ezért megrázkódtatásoktól mentesnek tűnő fejlett, magas életszínvonalú, a „jóléti állapot” létrehozó modern kapitalizmusban is olyan robbanóerők halmozódnak, amelyek meglepetést hozhatnak és társadalmi átalakuláshoz vezethetnek éppúgy, mint bármely előző korszakban. Ennek

volt csúcsa a „párizsi tavasz”, amely hónapokra annyira megbénította Franciaországot, hogy de Gaulle köztársasági elnök magától értetődőnek tartotta volna a baloldali hatalomátvételt.

A nagy nekilendülést azonban nem követte ugrás, mert a megállapodott társadalom egyetlen erélyes húzással véget vetett a mozgalomnak. Csehszlovákiában a Varsói Szerződés tagállamai tankjainak bevonulásával, ami a prágai tavasz híveinek letörésével járt, és világszerte heves „revizionizmus elleni küzdelmet” váltott ki. Franciaországban pedig a baloldal tanácstalansága és tehetetlensége időt és alkalmat adott arra, hogy a társadalom magához térjen, de Gaulle feloszlatta a parlamentet, és a parlamenti választások az olyannyira biztosra vett baloldali előretörés helyett a baloldali pártok nagyarányú visszaesését hozták meg. A szélsőbalt pedig — éppen csak más eszközökkel, kevesebb erőszakkal és a nyugati játékszabályok betartásával, de éppoly radikálisan, mint Csehszlovákiában, sőt a rendszer számára veszélyessé vált terrorizmusba torkolló szárnyát még a csehszlovákon is túltevő erőszakkal — a „helyére tették”. Megmutatták, hogy a látszólag, rövid időre az egész országnak diktáló erő és eszme csak a szavazótábor 2—3 százalékát jelenti és a hatalmas intellektuális erő, a heves viták a kávéházak vagy magánlakások falai közé szorultak.

Az elbukott mozgalom számára gyenge vigasz volt, hogy kudarcáért nagy árat fizetett az egész haladó emberiség. Kétségtelen ugyanis, hogy az 1968. évi kudarcnak lényeges szerepe volt abban, hogy néhány év múlva a világon átcsapó gazdasági válság olyan felkészületlenül és annyira koncepció nélkül érte az egész baloldalt. Ennek a következménye lett, hogy a neokonzervativizmus

hihetetlen sikert könyvelhetett el: a fejlődő országokkal elfogadtatta azt a képtelenséget, hogy a nagy fogyasztásból erednek a problémák azokban az országokban, ahol már a fogyasztás korlátozása előtt is az éhhalál szakadékaának szélén mozogtak az emberek; a fejlett nyugati országokban elérte a jóléti állam visszakozását; a szocialista országokban pedig teljessé tette a zűrzavart a hatékonysággal azonosított piacgazdálkodás kérdésében. Ekkor még lassan tudatosodott az a tény, hogy a szocializmus is nyilván áru-termelő, tehát hiba volt ezt az áru-termelést akár a tervgazdálkodás nevében állami nyűgbe kényszeríteni, akár az öngazgatás nevében községi határok közé nyomorítani. A Marx-korabeli piacgazdálkodást már a kapitalizmus rég felszámolta, a szocialista piacgazdálkodást pedig csak ezután kell kialakítani, nem is szólva arról, hogy nem lehet marxista, aki feladja a nagy eszmét: az embernek úrrá kell lennie a tőle elidegenült gazdasági hatalmak felett.

1968 akkori képviselőiben ez még csak nem is tudatosodott, tehát nem is érezhetnek elégtételt. Még csak nosztalgiaként sem él bennük, hogy mennyivel más lenne a világ, ha Franciaországban és Csehszlovákiában egyidejűleg — az egyikben a tömegek hatalmas megmozdulása, a másikban a párt által is felkarolt mozgalom révén — győz „az emberarcú szocializmus”. Az elmúlt, immár majd két évtized alatt képviselői eltűntek a nagy sülyesztőben. Többségük „hasznos tagja” lett annak a társadalomnak, amelyet azelőtt rohamozott, legfeljebb az új diákmegmozdulások emlegetik néha „a nagy elődöket”. A terrorba sülyedt szárnyát letörték, az elmélet művelői közül legtöbben a hivatalos — az egyetemek vagy a pártapparátus által szentesített — ideológia műve-

lői lettek. Legfeljebb egy részük maradt meg mindenben csalódott értelmiséginek (közülük egyet legutóbb ismertettünk a Létünk 87/2. számában: Mi maradt a francia baloldalból címen — André Glucksmant). Nem akad közülük egy sem, aki az 1968. évi megmozdulás szintjén jelentkezne az elméletben.

Ezért hat meglepetésként, hogy a Mladost Könyvkiadó Ideje sorozatában megjelentette a csehszlovák 1968 egyik képviselőjének előadás- és cikkgyűjteményét, még hozzá nem is a prágai tavasszal rokonszenvező Kosik szintjén levő művét, hanem akkor a napi események formálására szánt, a hangulatot frissen tükröző, utólag a mai körülmények között inkább publicisztikaként ható írásait. Nem tudni mi volt a kiadó szándéka, hiszen mellékgondolatként ott élhetett a közel két évtizedes eseményről való megemlékezéstől az ismét mozgolódó álboldal felkarolásáig sok minden. Az alapvető benyomás az, amit általánosítva már megfogalmaztunk: 1968 az emberiség nagy felbuzdulása volt, a friss gondolatok, elképzelések tavaszi áradása. De ezt a nekilendülést nem követte ugrás, és ez már 1968 részvevőinek a hibája is, vagy azért, mert nem tudtak mit kezdeni a számukra is meglepetészerű mozgalommal, vagy — ami végső fokon ugyanaz — túl sokat akartak, tehát a mozgalomból nem tudtak semmit kihozni, mert az eredményhez reálisan elérhető elképzelések kellett volna.

De míg az eget rohamozzuk, ne kívánjunk el realitást, addig húsz év távlatából visszanezve már nagyon is szembetűnő a realitásnak ez a hiánya. Ezenfelül Ivan Svitak esetében érezzük még azt is, amit a francia szélsőbal esetében már az 1968. évi választások alkalmával éreztünk: semmit sem ér az az intellektuális erő, amely a választók-

nak csak 2 százalékát tudja megnyerni. Hiába képvisel nagy intellektuális erőt a szélsőbaloldal, nem lehet marxista az, aki elfeledkezik a marxi alapigazságról: a filozófusok csak különbözőképpen magyarázzák a világot, holott a lényeg, hogy a világot meg kell változtatni. Így aztán íróasztal mögötti magyarázkodás minden elmélet, amely nem kapcsolódik a világ átalakításához, amiben (bármennyire sajnálatos, és mondjuk, egy Lukácsnál fájó megalkuvással járt) benne van az is, hogy csak a mozgalomban születhet marxista elmélet bármilyenek a nyugati kommunista pártok és a keleti szocialista országok. És ebből a szempontból egyaránt elbürokratizálódik, s egyaránt a világ megváltoztatására képtelen az is, aki az íróasztal mögül mondja a maga bírálatát minden fennállóról, meg az is, ami az élettől elszakadt „hivatalos” állásponttá merevedik. Ez Svitak esetében azért is látszik, mert húsz év távlatából könnyű felismerni, hogy amikor az volt a kérdés: sikerül-e Dubčekot megőrizni, amikor a dubčeki elképzelések diadalra vitele volt a nagyon is kétséges kimenetelű és mindenképpen nehéz történelmi feladat, ő már Dubčekon is túl ment, Dubčekot sem tartotta elegendőnek. Ismételjük: könnyű ezt most megállapítani, de akkor egész más vonatkozása volt, hiszen minden mozgalomban kell lennie egy szárnynak, amely messzebb akar menni, de éppen ebből adódik történelmi szerepe, hogy megakadályozza a mozgalom túl korai leállítását. A történelmi távlat azonban azzal jár, hogy ami 1968-ban még friss volt, és ott, a konkrét helyzetben szerepet játszó lehetett, az ma már nekünk leggyakrabban csak szegénységét, ha ugyan nem tévedését mutatja.

Igazságtalanok lennének azonban Svitakkal szemben — tehát a

könyvkiadóval szemben is —, ha az itt megjelentettekben csak a történelem megsárgult és ma már kissé torz képet adó lapjait látnánk. Ha ez a mű nincs is Kosik szintjén, értékesek lehetnek megállapításai Marxról. Marx-értelmezése ugyanis három célt tűz maga elé. Először is igazolni akarja a különféle Marx-interpretációk jogosultságát, mivel: „A materialista dialektikának a marxizmust is változékony ideológiának kell tekintenie, amely megéli értelmének változását az időben, el kell vetnie a forrásjellegű szövegek idő feletti, abszolút kötelező hatályát.” Másodsor: meg akarja védeni Marxot a későbbi — elsősorban sztálini — meghamisításokkal szemben. Ezzel kapcsolatban vitatható az a tétele, hogy Marx leszűkítése már Leninnel megkezdődött, de logikusnak tűnik a leszűkítés Sztálinhoz vezető folyamatának felvázolása: „A tekintélyek és az interpretációk viszonya szerint fejlődött, hogy a marxista szocializmus céljait Karl Marx, a munkásmozgalom, a forradalmi párt, a pártapparátus, vagy végül maga a vezető magyarázta-e.” Ez szülte a kísérletét, hogy Marxot az általa vallott felfogás szolgálatába állítsa, felvázolva, hogy Marx zseniális tudós, meggyőződéses európai, a történelem egyik legnagyobb demokratája, szocialista, akinek a jövődöbéli jólétről vallott gazdasági elképzelésének mindentől elszakított értelmezése vezetett a jóléti társadalomért vívott technokratikus küzdelemhez. Marx a munkásmozgalom vezéralakja, aki előtérbe helyezte a munkások akarátának spontán megnyilatkozását, humanista, forradalmár, internacionalista, sokoldalú személyiség, de legelső sorban is az emberi szabadság előhírnöke. Harmadszor: néhány ötletet ad Marx továbbfejlesztéséhez, például azt a tételt, amely lényeges helyet kapott

az eurokommunizmusban is: „Marx nem tévedett az alapvető dologban, a társadalom forradalmi átalakulásának szükségességében, csak abban tévedett, hogyan fog ez lejátszódni... csak abban tévedett, hogy a burzsoá demokratikus forradalmak akkori formában látta a munkáosztály politikai harcának útját is.” Vagyis, másképp is elképzelhető — az eurokommunista pártok szerint választások útján — a szocializmus építésének bemutatása.

Ma is frissen hat Svitek néhány eszméje. Az akkor divatos — hogy úgy mondjuk levegőben lógó — felfogást kritikusan kell ma néznünk, vagyis le kell faragni a már említett túlzást — például azt, hogy Dubcekot bírálta, amikor már nyilvánvaló volt, hogy az ő célját sem lehet elérni — vagy az értelmiség szerepének eltúlzását, ami nála azért is ellentmondás, mert bírálja Lenin koncepcióját a mozgalom tudatosabb részéről stb. De ha ezt a kötelező kritikai felülvizsgálat elvégezzük, akkor megmarad legelőször is az okulás a magyar 1956-on, vagyis az, hogy hova vezethet az anti-kommunizmus, aminek alapján ki mondja: „Nyíltan megmondom, hogy nem vagyunk a kommunisták ellenségei, elhatároljuk magunkat az antikommunizmustól.” Másodsor az ember igenlése: „Maga az emberi élet a legfőbb érték, és nincs semmilyen olyan magasabb érték, amely igazolná az emberek szándékos megsemmisítését.” És harmadszor a bürokratikus állam bírálata: „Nem képesek még arra sem, hogy lehetővé tegyék bármelyik állam legközönségesebb funkcionálását sem, ami nem akadályozza őket abban, hogy azt higgyék magukról, hogy ők a történelmi szükségszerűség szakemberei.” És: „A polgárt az állami gépezet manipulatív egységévé tették, közben ez az állami gépezet még arra is képtelen, hogy hatéko-

nyan manipuláljon a polgárral, mert — Bismarcktól eltérően — nincs elég cukor.”

De napjainkban, amikor Kelet-Európában beindult a gorbacsovi peresztrojka, elgondolkodtató lehet az, amit arról mond, hogy a bürokratikus szocializmus tagadása nem jelentheti Amerika igenlését. Elgondolkodtató az, amit annak következményéről mond, hogy a szocializmus először a fejletlen országokban diadalmaskodott: „A társadalmi tudat terén a legfőbb gondolati konfliktus a szocialista humanizmusnak az a tragédiája, hogy a szocializmus először egy olyan országban valósult meg, amelyben fontosabb volt biztosítani a szenet, az acélt és a nehézipar katonai kapacitását, mint gondoskodni az emberek közötti viszony fejlődéséről.” Még elgondolkodtatóbb az a tétele, amely igazi időszerűségét nem is akkor érte el, amikor megfogalmazta, hanem napjainkban, az amerikanizált kapitalizmus hatékonyságába vetett, egeket verő hit korszakában. Gondolunk itt arra a fejtegetésére, hogy a szocializmus megreformálása nem lehet valamilyen közeledés az amerikanizált kapitalizmushoz, vagyis szembe kell szállni a Sztálinban megtestesülő Ázsiával, de az abszolutizált fogyasztói társadalom Amerikájával is, vagyis a szocializmusnak úgy kell visszakanyarodnia Marxhoz, hogy igazán és a szó szoros értelmében európai legyen. Ez ugyanis 1968-nak legidőszerűbb üzenete: nem szabad elfeledkezni arról,

hogy 1968 lázadás volt az elidegenülés minden formája, tehát a kapitalizmus ellen is. A szocializmus felé nem valamilyen amerikanizált hatékonyság megteremtésével kell haladni, hanem Európa legforradalmibb hagyományai szellemében, szembeszállna Ázsiával és Amerikával egyaránt. És a legsajnálatosabb az lenne, ha az elbizonytalanodás időszaka után ismét magához térő európai baloldal Keleten és Nyugaton nem Ázsiával és Amerikával egyformán szembeszegülve alakítaná ki a maga új koncepcióját. Ehhez érdemes ismét elolvasni 1968 képviselőit, köztük Svitakot is.

*

Egészében egy sajátos gondolkodásmódból ad izelítőt a Mladost által most megjelentetett könyv — 1968 gondolkodásmódjából. Ebben a gondolkodásmódban és minden egyes képviselőjében — mint cseppben a tenger — benne van az is, hogy 1968 az emberiség fennséges nagy nekilendülése volt, amelyből éppen részvevőinek — ma, húsz év távlatából nagyon is szembetűnő és kiáltó — hibájából nem lett ugrás. E nekilendülésről ma olvasni azonban mégsem csak annyit jelent, hogy felelevenítjük ifjúságunkat — mind egy, hogy egyéni vagy társadalmi vonatkozású — szép emlékeit.

BALINT ISTVÁN